

Review of the Shanghai Organization and the effect of Iran's membership

Jalal salimi¹- Reza Jalali²- Hossein Alifam³-Seyed Morteza Hasani⁴

Abstract

The Shanghai Cooperation Organization is one of the symbols of regional integration in post-Cold War Eurasia. This organization was formed in 2001 with specific goals that were based on security, and currently it has spread to other areas such as economic. With the beginning of the process of entering Iran as a new member, the question of this research is that according to the areas of cooperation and goals of the Shanghai Organization, what range of security and economic consequences will Iran's permanent membership in the Shanghai Cooperation Organization entail? The findings of the article show that power relations are a central variable in the creation of Shanghai's security and economic regime, and relative achievements have played a key role in shaping the behavioral model of organization members. Iran's permanent membership in the Shanghai Cooperation Organization can have security, economic and political benefits.

Key words: Iran, Asia, Shanghai, security, China, Russia

¹PhD student in International Relations; science and research Branch; Islamic Azad university; Tehran; iran. **Jalal.saalimii@gmail.com**

² Assistant Professor of International Relations, Islamic Azad University, Central Tehran Branch, Tehran, Iran. **Dr_rezajalali@yahoo.com**

³ Ph.D student of Political Science, Department of Iranian Issues, Zanjan branch of Islamic Azad University, Zanjan, Iran. **hossein.alifam1349@gmail.com**

⁴ Master's student, Department of Political Science, Bonab branch Islamic Azad University, East Azerbaijan, Iran . **Mortezah524@gmail.com**

بررسی سازمان شانگهای و تاثیر عضویت ایران در آن

جلال الدین سلیمی^۱ - رضا جلالی^۲ - حسین علی فام^۳ - سید مرتضی حسینی^۴

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۴/۱۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۲۵

چکیده

سازمان همکاری شانگهای از نمادهای همگرایی منطقه‌ای در اوراسیای پسا جنگ سرد است. این سازمان با اهداف مشخصی که مبتنی بر امنیت بود در ۲۰۰۱ شکل گرفته و در حال حاضر به سایر حوزه‌های دیگر چون اقتصادی نیز تسری یافته است. با آغاز فرایند ورود ایران به عنوان عضو جدید حال پرسش این پژوهش این است که با توجه به حوزه‌های همکاری و اهداف سازمان شانگهای عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای چه طیفی از پیامدهای امنیتی و اقتصادی را در پی خواهد داشت؟ یافته‌های مقاله نشان می‌دهد که روابط قدرت متغیر کانونی در ایجاد رژیم امنیتی و اقتصادی شانگهای بوده و دستاوردهای نسبی نقش کلیدی در شکل‌دهی به مدل رفتاری اعضای سازمان ایفا کرده است. عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای میتواند منافع امنیتی، اقتصادی و همچنین سیاسی داشته باشد.

واژگان کلیدی: ایران، آسیا، شانگهای، امنیت، چین، روسیه

^۱ دانشجوی دکتری گروه روابط بین الملل، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

Jalal.saalimii@gmail.com

^۲ استادیار روابط بین الملل دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی، تهران، ایران

^۳ دانشجوی دکتری علوم سیاسی گروه مسایل ایران، واحد زنجان دانشگاه آزاد اسلامی، زنجان، ایران.

^۴ دانشجوی کارشناسی ارشد گروه علوم سیاسی، واحد بناب دانشگاه آزاد اسلامی، آذربایجان شرقی، ایران.

مقدمه

ایجاد یک بلوک سیاسی جدید با محوریت غیر غربی، تلاش در ایجاد جهان چندقطبی و مقابله با هژمونی آمریکا، اعتمادسازی بین کشورها و تقویت همکاری‌های امنیتی، برآوردن نیازهای اقتصادی و انرژی موجب شد تا دو کشور چین و روسیه اقدام به تاسیس سازمان شانگهای در سال ۲۰۰۱ کنند. در کمتر از دو دهه، سازمان همکاری شانگهای به عنوان یک سازمان منطقه‌ای کلیدی در فضای اوراسیا ظاهر شده است. این کشور بیش از ۶۰ درصد از خاک اوراسیا، بیش از ۴۰ درصد از جمعیت جهان و تقریباً یک چهارم تولید ناخالص داخلی جهان را تشکیل می‌دهد.

این سازمان حوزه‌های همکاری خود را از بعد امنیتی به اقتصادی و تقویت روابط با سایر کشورها گسترانده است به طوری که اینک چین، هند، قزاقستان، قرقیزستان، پاکستان، روسیه، تاجیکستان و ازبکستان عضو این سازمان هستند. عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای از مهم‌ترین رخدادهای سیاست خارجی ایران پس از توافق مشارکت راهبردی جامع با چین بود. ایران پس از ۱۵ سال کوشش بالاخره در فرایند عضویت دائم این سازمان قرار گرفت.

حال پرسش این پژوهش این است که با توجه به حوزه‌های همکاری و اهداف سازمان شانگهای عضویت دائم ایران در سازمان همکاری شانگهای چه طیفی از پیامدهای امنیتی و اقتصادی را در پی خواهد داشت؟ فرضیه پژوهش این است که شانگهای به سبب ماهیت غیر غربی بودن و تلاش برای گسترش روابط امنیتی، اقتصادی و سیاسی می‌تواند در راستای منافع ملی ایران بوده ولی ملاحظات سیاسی کشورهای عضو نسبت به غرب و وجود اختلافات فی مابین برخی اعضا نیز موجب خواهد شد تا تأثیرات مثبت آن نسبی باشد.

چارچوب نظری

در تبیین علت‌ها و عوامل توسعه همکاری در میان کشورها، نظریه‌های مختلفی ارائه شده است. یکی از نظریه‌هایی که به این موضوع می‌پردازد، نظریه همگرایی منطقه‌ای است. این فرایند منطقه‌ای بعد از جنگ جهانی دوم ظهور کرد؛ و به نظر می‌رسد که همگرایی از مهم‌ترین سازوکارها و برنامه‌ریزی بین کشورهای یک منطقه جهت رسیدن به اهداف خود در عرصه‌های بین‌المللی است. همگرایی منطقه‌ای را می‌توان فرایندی چندبعدی پنداشت که بر ابعاد اقتصادی، سیاسی، دیپلماسی، امنیتی و فرهنگی دلالت دارد. در مجموع می‌توان گفت همگرایی منطقه‌ای، یک پدیده جهانی از نظام‌های سرزمینی است که روابط بین مؤلفه‌هایشان را افزایش می‌دهند و شکل‌های جدیدی از سازمان‌ها را ایجاد می‌کنند که با شکل‌های سنتی یا سازمان‌های دولتی در سطح ملی همزیستی دارند. به عبارت بهتر همگرایی را باید روندی دانست که بر اساس آن گروه‌ها، سازمان‌ها و کشورهای مختلف به دلیل منافع مشترک با حفظ استقلال داخلی خود دست به تشکیل سازمان یا نهاد جدیدی می‌زنند که فعالیت‌های آن به نفع تمامی اعضا باشد (نوبر ترکمن و دهشیری، ۱۳۹۸: ۱۵۲). نویسندگان اوایل دهه ۱۹۷۰ به بعد از جمله یوهان دو وری^۱ همگرایی را فرآیند تشکیل و توسعه نهادهایی می‌دانند که به وسیله آن‌ها ارزش‌های معینی به‌طور آمرانه به گروه معینی از بازیگران یا واحدهای سیاسی اختصاص می‌یابند. به‌طور خلاصه همگرایی در سطح بین‌المللی به مفهوم نهادی شدن فرآیند سیاسی میان دو یا چند کشور گرفته می‌شود. همگرایی از ظهور ساختارهای جدید حکایت می‌کند که ممکن است روی ساختارهای قدیمی قرار گرفته ولی لزوماً جانشین آن‌ها نمی‌شود. این ساختارهای جدید به‌طور فزاینده‌ای احساس وجود نوعی همبستگی میان ساختارهای سیاسی و یا اقتصادی را منعکس می‌سازند (ضیایی، ۱۳۹۴: ۴۹). اصطلاح همگرایی بیانگر

¹ Johan K. De Vree.

شرایطی است که در آن سازمان‌های اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و دستگاه‌های ارتباطی و نظام‌های مختلف به حدی به هم نزدیک می‌شوند که بتوانند سیستم جدیدی را جایگزین سیستم قبلی نمایند. در این وضعیت، شرایطی به وجود می‌آید که در آن (کنشگران به یک اجتماع جدید دست پیدا می‌کنند (مشیرزاده، ۱۳۸۹: ۴۰).

یکی از روش‌های مطالعه همگرایی، مدل نطفه‌ای است. این روش اساساً در مقابل روش‌شناسی کلی‌گرا در مدل سلولی مطرح می‌شود، اتریونی با فردگرایی روش‌شناختی، مدل نطفه‌ای یا انباشتی را مطرح می‌کند. با ارائه این مدل، اتریونی استدلال می‌کند که به مقتضای ظهور یک نیاز جدید و ضرورت تلاش جمعی برای رفع آن، نطفه همکاری جدید منعقد می‌شود؛ با پیچیده‌تر شدن نیازها، نطفه نیز متحول شده به مقتضای آن پیچیده‌تر می‌شود. در واقع به نظر اتریونی؛ همگرایی نیز دستخوش جریان کلی تکامل در طبیعت قرار می‌گیرد. فرضیه اتریونی این است که واحدهای همگرا از پیوستن اجزاء و کارکردهای جدید به واحدها و کارکردهای قبلی ناشی می‌شود. بنابراین نطفه‌های جدیدی که به واحدهای عضو افزوده شده و به عنوان یک واحد همگرایی برتر درآمده‌اند در واحدهای اولیه وجود نداشته‌اند (ابراهیمی، ۱۳۹۴: ۴۲). نکته مهم، وجود رابطه پویا بین تحولات در نقاط گوناگون جهان است. در همان حال که کشورهای واقع در یک قاره در مورد یکپارچه کردن نظام اقتصادی خود، ایجاد مناطق تجاری آزاد، اتحادیه‌های گمرکی و یا بیش از این‌ها به توافق می‌رسند، تأثیر این توافق در سایر نقاط جهان نیز احساس می‌شود. به این معنا که در سایر نقاط نیز اقدامات مشابهی در زمینه یکپارچه‌سازی اقتصادی دیده می‌شود. پایان جنگ سرد نیز عامل مهمی در همگرایی اقتصادی است: پایان تعارض بین دو ابرقدرت، همراه با تبعات آن در بسیاری از مناطق جهان، فرصت‌های جدیدی جهت همکاری در زمینه‌های تجاری و امنیتی برای مناطق فراهم آورده است (عسگری، ۱۳۹۳: ۲۴).

شکل‌گیری سازمان شانگهای

فقدان سازوکارهای همکاری و همگرایی یکی از معضلات اوراسیای پسا جنگ سرد بود. از همین رو چین و روسیه در قالب‌های مختلف در پی نهادسازی در این منطقه برآمدند. سازمان همکاری شانگهای مهم‌ترین نماد کوشش مشترک دو قدرت برای شکل‌دهی به نهادینگی حداقلی در این منطقه است. به دیگر سخن، متغیر کانونی شکل‌دهی به این سازمان، اراده چین و روسیه برای همکاری و شکل‌دهی به رژیم جدید امنیتی و اقتصادی در اوراسیای پسا جنگ سرد بوده است. روابط قدرت جدیدی که چین و روسیه در کانون آن قرار گرفتند نقش کلیدی در شکل‌دهی به رژیم نوپدید داشت. روسیه برای گذار از شوک فروپاشی شوروی و احیای موقعیت قدرت از دست‌رفته در تقلا بود. در آسیای مرکزی دولتهایی تأسیس شدند که پایه‌های اقتصادی، ایدئولوژیک و سیاسی آنها به شدت ضعیف بود و با چالش‌های امنیتی پیچیده‌ای مواجه بودند. چین و روسیه به‌عنوان دو قدرت بزرگ، نقش کلیدی در شکل‌دهی به سازمان محصول همکاری شانگهای ایفا کرده‌اند. به بیان دیگر تولد و دگرگونی این سازمان عمدتاً کنش‌های چین و روسیه بوده است.

اهداف چین، روسیه و کشورهای آسیای مرکزی در شانگهای

اهداف	کشور
تلاش در ایجاد جهان چندقطبی و مقابله با هژمونی آمریکا از طریق جلب دوستی روسیه	چین
ایجاد سدی در مقابل پیشروی ناتو تا مرزهای غربی چین	
ایجاد محیط امن پیرامونی در جهت پیشبرد اصلاحات و توسعه اقتصادی سیستماتیک از اقتصاد مرکزی به اقتصاد بازار آزاد	
پر کردن خلأ سیاسی در آسیای مرکزی پس از فروپاشی شوروی	
تبدیل آسیای مرکزی به منطقه تحت نفوذ خود	
استمرار روند اعتمادسازی نظامی و تقویت همکاری‌های امنیتی	

<ul style="list-style-type: none"> - تمایل به رهبری جهان سوم - ایجاد تعادل در توسعه شرق و غرب کشور با افزایش تجارت با آسیای مرکزی - برآوردن نیازهای انرژی در چارچوب استراتژی متنوع کردن منابع تأمین انرژی - امنیت در شمال غرب به خصوص ناحیه اویغور جمهوری - حل بحران جدایی طلبی تایوان - کاهش فشار آمریکا و غرب جهت گسترش ارزش ها و اولویت هایشان - افزایش سهم خود در تأمین امنیت و ثبات مرزهای شمال غرب کشور - کاهش وابستگی اقتصادی به آمریکا 	
<ul style="list-style-type: none"> - تلاش برای کاهش مؤثر نفوذ غرب به ویژه آمریکا و ناتو در آسیای مرکزی - تلاش برای ایجاد جهان چندقطبی - تقویت وجهه و پرستیژ بین المللی خود - تعادل در فعالیت های غرب گرایانه و شرق گرایانه روسیه - تقویت امنیت محیط های پیرامونی خود در شرق دور و آسیای میانه - جلب بیشتر همکاری های اقتصادی و تجاری آسیای مرکزی - مقابله با افراطی گری مذهبی، جدایی طلبی و تروریسم بین المللی - بحث گسترش ناتو به شرق 	<p>روسیه</p>
<ul style="list-style-type: none"> - کسب درجه بیشتری از استقلال با خنثی کردن نفوذ چین و روسیه با یکدیگر - کسب پرستیژ بین المللی از طریق حضور در نهادی چندجانبه بدون پیش شرط های سیاسی و حقوق بشری - تقویت روند دولت سازی و ثبات سازی داخلی - ضمانت صلح و ثبات منطقه ای - استفاده از امکانات اقتصادی و تجاری چین به ویژه در بخش انرژی - گشایش مسیر چین برای ترانزیت دوسویه کالا - نیاز به محیط امن بین المللی جهت تمرکز بیشتر برای رفع مشکلات اقتصادی 	<p>کشورهای آسیای مرکزی</p>

سازمان همکاری شانگهای در حال حاضر شامل نه کشور عضو (چین، هند، قزاقستان، قرقیزستان، پاکستان، روسیه، تاجیکستان و ازبکستان)، چهار کشور ناظر (افغانستان، بلاروس، ایران و مغولستان) و شش شریک گفتگو (ارمنستان، آذربایجان، کامبوج، نپال، سریلانکا و ترکیه). در اجلاس سالانه سران کشورهای سازمان همکاری شانگهای در سمرقند، ازبکستان، در ۱۵ تا ۱۶ سپتامبر، ایران به عضویت کامل این سازمان دست خواهد یافت، درحالی‌که عربستان سعودی، قطر و مصر به شرکای گفتگو تبدیل خواهند شد. علاوه بر این، بلاروس روند عضویت را آغاز خواهد کرد. ارمنستان، آذربایجان، کامبوج و نپال ناظر خواهند بود. و بحرین و مالدیو روند پیوستن به عنوان شرکای گفتگو را آغاز خواهند کرد. بنا به گزارش‌ها، امارات متحده عربی می‌خواهد به عنوان یک عضو به سازمان همکاری شانگهای بپیوندد و سایر شرایط الحاق را دور بزند. سوریه، عراق، اسرائیل، بنگلادش و ویتنام نیز امیدوارند که به عنوان شرکای گفتگو یا ناظر به آن بپیوندند (AHMAD, 2022).

در این سازمان توزیع نسبی قدرت اهمیت ویژه‌ای دارد. نقش چین و روسیه در این نهاد چنان تعیین‌کننده است که برخی از هژمونی مشترک سخن رانده‌اند. اما در عین حال این دو و سایر کشورهای عضو این نهاد با دغدغه دستاوردهای نسبی‌اند و دستاوردهای نسبی به مدل رفتاری آنان شکل می‌دهد. قبل از گسترش سازمان همکاری شانگهای، چارچوب همکاری سازمان همکاری شانگهای الگویی از مشارکت برابر میان کشورهای عضو به رهبری چین و روسیه بود، یعنی الگوی «۲ + ۴» [چین، روسیه به علاوه اعضای آسیای مرکزی]. از یک سو، شیوه‌های همکاری سازمان همکاری شانگهای بر مشارکت برابر و رهبری مشترک توسط کشورهای عضو اصرار دارد. هنگام تصمیم‌گیری، سازمان همکاری شانگهای به اصل برابری و اجماع پایبند است. هر کشور دارای حق و تو است و چهار کشور عضو آسیای مرکزی دارای موقعیت برابر با چین و روسیه و همچنین فرصتی برای تمرین دیپلماسی متوازن چندجانبه هستند (Xue e.tal, 2021).

سازمان همکاری‌های شانگهای از سال ۲۰۰۵ در مجمع عمومی سازمان ملل متحد ناظر بوده است. در آوریل ۲۰۱۰، دبیرخانه‌های سازمان ملل و سازمان همکاری‌های شانگهای یک بیانیه مشترک در مورد همکاری امضا کردند. دبیرخانه سازمان همکاری‌های شانگهای همچنین با سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل متحد (یونسکو)، سازمان جهانی گردشگری (UNWTO) و سازمان بین‌المللی مهاجرت (IOM)، علاوه بر همکاری مستمر خود با دفتر مواد مخدر و سازمان ملل متحد، مشارکت‌هایی را ایجاد کرده است. جنایت (UNODC)، گروه اقتصادی و اجتماعی سازمان ملل متحد برای آسیا و اقیانوسیه (ESCAP) و دفتر سازمان ملل متحد در مبارزه با تروریسم (UNOCT). (Dppa, 2022).

جلسات سران دولت های سازمان همکاری شانگهای			اجلاس سران کشورهای سازمان همکاری شانگهای		
تاریخ	محل	میزبان	تاریخ	محل	میزبان
2001-سپتامبر	14	قزاقستان	ژوئن 2001	شانگهای	چین
2003-سپتامبر	23	چین	ژوئن 2002	سن پترزبورگ	روسیه
2004-سپتامبر	23	قرقیزستان	مه 2003	مسکو	روسیه
2005-اکتبر	26	روسیه	ژوئن 2004	تاشکند	ازبکستان
2006-سپتامبر	15	تاجیکستان	ژوئن 2005	آستانه	قزاقستان
2007-نوامبر	2	ازبکستان	ژوئن 2006	شانگهای	چین
2008-اکتبر	30	قزاقستان	اگوست 2007	بیشکک	قرقیزستان
2009-اکتبر	14	چین	اگوست 2008	دوشنبه	تاجیکستان
2010-نوامبر	25	تاجیکستان	ژوئن 2009	یکاترینبورگ	روسیه
2011-نوامبر	7	روسیه	ژوئن 2010	تاشکند	ازبکستان
2012-دسامبر	5	قرقیزستان	ژوئن 2011	آستانه	قزاقستان
2013-نوامبر	29	ازبکستان	ژوئن 2012	پکن	چین
2014-دسامبر	14	قزاقستان	سپتامبر 2013	بیشکک	قرقیزستان
2015-دسامبر	14	چین	سپتامبر 2014	دوشنبه	تاجیکستان
2016-نوامبر	2	قرقیزستان	تا 10 ژوئن 2015	اوما	روسیه
2017-نوامبر	30	روسیه	ژوئن 2016	تاشکند	ازبکستان
2018-اکتبر	11	تاجیکستان	ژوئن 2017	آستانه	قزاقستان
2019-نوامبر	1-2	ازبکستان	تا 10 ژوئن 2018	چینگدائو، شاندونگ	چین
2020-نوامبر	30	هند	تا 15 ژوئن 2019	بیشکک	قرقیزستان
2021-نوامبر	25	قزاقستان	نوامبر 2020	سن پترزبورگ	روسیه
2022		چین	سپتامبر 2021	دوشنبه	تاجیکستان
			تا 16 سپتامبر 2022	«صورت مجازی برگزار می شود»	ازبکستان
			سمرقند		

منبع: (Byjus, 2022)

اهداف مشترک اعضای شانگهای

در ادامه به اهداف مشترک اعضای شانگهای پرداخته خواهد شد:

۱- همکاری های امنیتی

سازمان همکاری شانگهای که در سال ۲۰۰۱ تأسیس شد، از گفتگوهای پنج شانگهای در اواخر دهه ۱۹۹۰ شکل گرفت که برای رسیدگی به اختلافات مرزی باقیمانده چین و شوروی و همچنین ترویج همکاری سیاسی صلح آمیز در آسیای مرکزی برگزار شد. سازمان همکاری شانگهای چین و روسیه را به همراه قزاقستان، قرقیزستان، تاجیکستان و ازبکستان گرد هم آورد. با وجود نگرانی های غرب و به ویژه آمریکا، تأکید زیادی بر این بود که سازمان به عنوان یک جامعه امنیتی در مقابل اتحاد در انتظار تلقی شود. عضویت از طریق توافقنامه ای در سال ۲۰۱۶ گسترش یافت که به کشورهای ناظر سابق سازمان همکاری شانگهای هند و پاکستان اجازه داد تا در سال ۲۰۱۷ به عضویت کامل درآیند. از نقطه نظر امنیتی سخت، وظایف سازمان همکاری شانگهای در دهه گذشته به دلایل داخلی و خارجی به طور قابل توجهی تغییر کرده است. امنیت مرزی، اگرچه کاملاً خارج از دستور کار سازمان نیست، اما ترس از تروریسم منطقه ای و جنایات فراملی و همچنین نگرانی های قدرت های بزرگ را تحت الشعاع قرار داده است، زیرا روابط بین ایالات متحده و روسیه همچنان تیره است. یکی از وظایف اولیه سازمان همکاری شانگهای توسعه امنیت اوراسیا برای محافظت از اعضای خود در برابر تهدیدات امنیتی غیردولتی از جمله سازمان های تروریستی، از گروه های محلی در کشورهای عضو گرفته تا نهادهای جهانی شده تر مانند القاعده بود. و بعدها دولت اسلامی (داعش). ایجاد سازمان همکاری شانگهای همچنین خلاء امنیتی احتمالی ایجاد شده پس از سقوط اتحاد جماهیر شوروی را پر کرد، بدون اینکه روسیه یا چین نقشی کاملاً هژمونیک بر عهده بگیرند. با این حال، علی رغم اظهارات متعدد مبنی بر حسن نیت متقابل و حمایت از توسعه سازمان همکاری شانگهای، تفاوت های قابل توجهی در برداشت دو قدرت بزرگ

از خط مشی این گروه وجود دارد، عاملی که ممکن است بر چگونگی تکامل سازمان همکاری شانگهای به عنوان یک رژیم امنیتی در سال‌های آینده تأثیر بگذارد. مسکو در زمان ولادیمیر پوتین هنوز خود را «برادر بزرگ» در امور اوراسیا می‌داند و از ایده تبدیل شدن سازمان همکاری شانگهای به یک بازیگر رسمی تر امنیتی حمایت می‌کند، حتی تا حدی که در نهایت غرب را متقابل کند. از سال ۲۰۰۵، روسیه از همکاری نظامی از طریق سازمان همکاری شانگهای حمایت می‌کند، از جمله مانورهای نظامی مشترک "ماموریت صلح" با حضور نیروهای مسلح کشورهای عضو. چین در ابتدا تمایلی به درگیر شدن بیش از حد در این عملیات‌ها نداشت، اما در سال‌های اخیر همکاری‌های نظامی بین دو کشور به طور قابل توجهی نزدیک‌تر شده است، همانطور که توسط مانورهای نظامی روسیه "ووستوک-۲۰۱۸" گواهی می‌شود. چین به ویژه در سال‌های اخیر، دیدگاه جامع‌تری نسبت به سازمان همکاری شانگهای داشته است و این سازمان را نه تنها به عنوان یک مکانیسم امنیتی، بلکه به عنوان پلت‌فرم بالقوه‌ای برای ایجاد یک جامعه اوراسیایی چندوجهی تر در نظر می‌گیرد (Ispionline, 2018). نتیجه اصلی کار سازمان همکاری شانگهای فعالیت‌های ضد تروریسم آن است که از طریق مرکز ضد تروریستی آن، ساختار منطقه‌ای ضد تروریسم (RATS) که در سال ۲۰۰۴ با مقر آن در تاشکند تأسیس شد، انجام می‌شود. این یکی از مهم‌ترین نتایج فعالیت‌های سازمان همکاری شانگهای است زیرا کشورهای شرکت‌کننده به طور مؤثر اطلاعات مربوط به افراط‌گرایان، جدایی‌طلبان و تروریست‌های مظنون را به اشتراک گذاشته و جمع‌آوری کرده‌اند و پایگاه داده مربوطه را ایجاد کرده‌اند (Anastasia Vishnevskaya- Mann, 2018).

۳- شکل‌دهی به رژیم اقتصادی

سازمان همکاری شانگهای بر شکل‌دهی به رژیم اقتصادی توجه بیشتری نیز نشان داده است. شکل‌دهی به رژیم اقتصادی در قیاس با همکاری‌های امنیتی با دشواری‌های بیشتری

مواجهه بوده است. در سطح کلان و از منظر اقتصاد سیاسی، سازمان همکاری شانگهای رژیم مسلط اقتصاد سیاسی بین‌الملل پسا جنگ سرد را پذیرفته و آن را به‌عنوان مبنای همکاری اعضا قرار داده است. از همین روست که عمده همکاری‌های اقتصادی در درون سازمان در پیامد ابتکاراتی که توسط کشورهای مختلف ارائه شده صورت گرفته است. به‌رغم آنکه از آغازین روزهای تشکیل این سازمان ایده جریان آزاد کالا، نیروی کار و سرمایه، عمدتاً از طرف دولت چین و نمایندگان آن در جلسات این سازمان مطرح شده، اما همواره با مخالفت‌های فنی و سیاسی روسیه و برخی کشورهای آسیای مرکزی مواجه شده است. از آنجا که اعضای سازمان به لحاظ قدرت اقتصادی، نوع اقتصادها و میزان رقابت‌پذیری نامتوازی قرار دارند، اغلب اعضای سنتی سازمان یعنی روسیه و آن‌ها در وضعیت شدیداً کشورهای آسیای مرکزی از رقابت با چین ناتوانند و هراس دارند. به دیگر سخن دستاوردهای نسبی حاصل از جریان آزاد کالا، نیروی کار و سرمایه به مدل رفتاری آنان شکل می‌دهد. این کشورها عمدتاً صادرکننده مواد خام محسوب می‌شوند و بازار آن‌ها به‌صورت فزاینده در اختیار چین قرار گرفته است. ناتوانی این کشورها در رقابت با اقتصاد شکوفا و تهاجمی چین زمینه را برای مخالفت آنان با آزادسازی تجاری در قالب این سازمان فراهم آورده است. این مخالفت به‌ویژه از طرف روسیه به‌صورت مداوم ابراز شده است (Gabuev, 2017). بانک توسعه سازمان همکاری شانگهای یکی دیگر از ایده‌های مهم همگرایی اقتصادی در این سازمان است. ایده تشکیل این بانک از سال‌ها پیش مطرح بوده است. در اجلاس نخست وزیران این سازمان در سال ۲۰۱۶ این ایده به تصویب رسید اما با مخالفت روسیه در اجلاس سران سازمان در همان سال، سرانجامی نیافت. آن هنگام تاکنون رایزنی‌های چین و روسیه برای تشکیل این بانک فرجامی نیافته است (Reuters, 2021). بنابراین می‌توان مدعی شد که نقش تعیین‌کننده روابط قدرت و نیز دستاوردهای نسبی در شکل‌دهی به مدل رفتاری دولت‌های عضو سازمان همکاری شانگهای زمینه را برای شکل‌گیری نوعی رژیم محدود

همکاری امنیتی و اقتصادی فراهم آورده است، رژیم‌هایی که در حوزه امنیت به مقابله با تروریسم، افراط‌گرایی و تجزیه‌طلبی و در حوزه اقتصادی به شکل‌گیری کنسرسیوم بین‌بانکی و ایجاد بسترهایی برای همکاری گمرکی محدود مانده است.

همکاری در حوزه انرژی

سازمان همکاری شانگهای تولیدکنندگان و مصرف‌کنندگان بزرگ انرژی در جهان را گرد هم آورده است. از همین رو ایده شکل‌دهی به همکاری‌های گسترده‌تر و نوعی همگرایی در این حوزه از همان ابتدا در سازمان مطرح بوده است. نخستین بار در سال ۲۰۰۵ روسیه ایده شکل‌گیری باشگاه انرژی سازمان همکاری شانگهای را مطرح کرد (Bushuev, 2012) در سال ۲۰۱۳ این ساختار شکل گرفت، اما تاکنون نتایج چندانی به همراه نداشته است. از منظر ایده‌ای در قالب این کلاب نیل به بازار واحد انرژی یا شکل‌دهی به مدل جدید تبادل انرژی و تدوین مشترک استراتژی انرژی اوراسیایی مطرح شده است. حتی برخی از کشورها همچون قزاقستان شکل‌دهی به فضای مشترک انرژی را نیز طرح کرده‌اند، اما باشگاه انرژی سازمان همچنان در حد یک ایده باقی مانده است (The Nation, 2021). اما این همکاری‌ها به صورت دوجانبه و خارج از ساختار باشگاه انرژی سازمان رخ داده است. چین در تعامل دوجانبه با کشورهای دارنده انرژی در درون این سازمان از موقعیت مذاکره‌ای بهتری برخوردار است و تمایلی به تغییر این وضعیت ندارد. عدم تمایل چین را می‌توان عامل کلیدی در تداوم نقش حاشیه‌ای این باشگاه در سازمان همکاری شانگهای برشمرد (Huaxia, 2020).

پذیرش اعضای جدید

در ژوئن ۲۰۱۷، اجلاس آستانه سازمان همکاری شانگهای رسماً هند و پاکستان را به عنوان دو کشور عضو جدید پذیرفت و به اولین توسعه سازمان همکاری شانگهای از زمان تأسیس آن دست یافت و تعداد اعضای کامل آن را به ۸ کشور افزایش داد. روند عضویت کامل ایران که در سال ۲۰۰۵ به عنوان عضو ناظر به سازمان همکاری شانگهای

پیوسته بود، در سپتامبر ۲۰۲۱ نیز آغاز شد. پیوستن کشورهای جدید چون ایران به این پیمان می‌تواند ظهور قطب‌های جدید قدرت در جهان و تشدید تضادهای بین‌المللی را شتاب دهد. اگر شانگهای مسیر یک اتحادیه جدید سرمایه‌داری را در پیش گیرد، بلوک شرق جدیدی شکل می‌گیرد. این امر نیز در جای خود توازن قدرت جهانی را به نفع اتحادیه اروپا تغییر می‌دهد. با این حال، این یک حقیقت است که سازمان شانگهای بدون دستیابی به فناوری‌های کشورهای چین ژاپن و آلمان، شانس برای ابراز وجود در جایگاه یک قطب ندارد. البته این سازمان از نظر سیاسی - نظامی می‌تواند نقش ژئوپلیتیک مهمی در تحولات جهانی ایفا کند. هم‌اینک این سازمان به سدی در مقابل آمریکا و نفوذ غرب در منطقه تبدیل شده است و اگر ایران هم به جمع این کشورها بپیوندد، بدون تردید گرایش ضد غربی آن به شکل چشمگیری افزایش می‌یابد. از سوی دیگر تحولات کنونی بر اهمیت همکاری کشورها با یکدیگر برای مقابله با تهدیدات مختلف که بسیاری از آن‌ها ماهیتی بین‌المللی یافته‌اند، افزوده است (بزرگی و حسینی، ۱۳۸۹: ۸). گنجاندن هند به عنوان عضو، الگوی «دو موتور» چین و روسیه را شکسته است. به عنوان یک کشور بزرگ در جنوب آسیا، الحاق هند به طور مستقیم به تغییراتی در روابط بین کشورهای عمده در سازمان همکاری شانگهای منجر می‌شود: از روابط دوجانبه بین چین و روسیه به روابط سه جانبه بین چین، روسیه و هند. از «دو واگن» چین و روسیه تا «مثلث استراتژیک» چین، روسیه و هند. از یک گروه از قدرت‌های بزرگ، چین و روسیه، به سه گروه از قدرت‌های بزرگ، (رودن، ۲۰۱۸). علاوه بر این، یکی از خواسته‌های راهبردی هند برای پیوستن به سازمان همکاری شانگهای جلوگیری از «تسلط» چین در آسیای مرکزی است و روابط پیچیده رقابت و همکاری بین چین و هند تا حدی بر توسعه سازمان همکاری شانگهای تأثیر گذاشت. بنابراین، گسترش سازمان همکاری شانگهای بر پیچیدگی روابط بین قدرت‌های بزرگ در داخل سازمان افزوده است. اما در عوض، چارچوب اساسی که تحت آن «دو واگن» چین و روسیه به طور مشترک توسعه سازمان

همکاری شانگهای را رهبری می‌کنند، تغییر قابل توجهی نکرده است - در حال حاضر، روابط چین و روسیه در بهترین حالت خود در تاریخ است (Xue e.tal, 2021). بر اساس سند چشم‌انداز نقش دولت در تضمین مالکیت، رقابت اقتصادی و پیوستگی تولید دربرگیرنده ابعاد زیر است: ایجاد زیربنایی متوجه توسعه تجارت، ایجاد تسهیلات برای روان‌سازی تجارت و توسعه صادرات غیرنفتی، ایجاد قابلیت‌ها و توانمندی‌های الزام برای رقابت‌پذیر شدن، بهبود توان رقابت در بازارهای داخلی در مقابل واردات، گسترش همکاری‌های اقتصادی منطقه‌ای و بین‌المللی، پشتیبانی از سرمایه‌گذاری در تولید و عرضه انواع درون‌مایه و اطلاعات به زبان فارسی در محیط رایانه‌ای، تکیه بر توان افزایش بخش خصوصی و تعاونی، نیاز به یک دگرگونی صنعتی و اشاعه فناوری‌های نوین، همکاری در زنجیره‌های تولید و تجارت بین‌المللی، ایجاد رابطه منطقی بین دستمزدها و بهره‌وری (علی پور دون، ۱۰۱: ۱۳۹۶).

تا سال ۲۰۲۱، تجارت بین ایران و کشورهای سازمان همکاری شانگهای از مرز ۶۵۱ میلیارد دلار گذشت و با عضویت رسمی ایران در سازمان همکاری شانگهای، اهرم‌های قابل توجهی برای تهران ایجاد می‌شود، زیرا این کشور در موقعیت بهتری برای خنثی کردن تحریم‌های غرب بدون دادن امتیاز به کشورها قرار خواهد گرفت. که آن‌ها را تحمیل کرد. علاوه بر این، ایران می‌تواند از ظرفیت چین و روسیه برای مقابله با فشار غرب استفاده کند. در حال حاضر، ایران منتظر هرگونه تحولات جدیدی در شورای امنیت است، اما هم‌زمان برای نهایی کردن یک قرارداد ۲۵ ساله با چین و یک قرارداد بلندمدت با روسیه تلاش می‌کند. در نهایت، در این چارچوب، عضویت رسمی ایران در سازمان همکاری شانگهای می‌تواند امنیت منطقه‌ای را تقویت کرده و پیامی از وحدت ارسال کند. با این حال، چالش‌های عمده‌ای وجود دارد که می‌تواند مانع از تحقق این مزایا شود. ایران به دلیل کمبود در شبکه‌های ریلی و جاده‌ای مدرن و عدم دسترسی به بندر، به‌عنوان یک مسیر ترانزیتی اصلاً جذاب نیست. توسعه امکان‌پذیر است، اما ایران در تأمین

مالی ارتقاهاى گسترده با مشکلاتى مواجه است که با عضویت در سازمان همکاری شانگهای کاهش نخواهد یافت. علاوه بر این، نه چین (مهم‌ترین عضو سازمان همکاری شانگهای) و نه هند آن‌طور که انتظار می‌رفت در ایران سرمایه‌گذاری نکرده‌اند. به نظر نمی‌رسد هیچ‌یک از این دو کشور مایل به تحریک واکنش آمریکا باشند و بعید است که عضویت رسمی در سازمان همکاری شانگهای این واقعیت را تغییر دهد (SHOKRI, 2022).

پیوستن کامل جمهوری اسلام ایران به شانگهای بی‌شک گرایش‌ها و اهداف ضد غربی این سازمان را افزایش خواهد داد. کارشناسان همواره از دو مثلث اتحاد به عنوان ایران-چین-روسیه و یا ایران-هند-روسیه در کنار اتحاد سه‌گانه چین-هند-روسیه ام‌برده‌اند و چنین اتحادها و ائتلاف‌هایی را در حقیقت سری در مقابل سیاست‌های یک‌جانبه گرایانه آمریکا در منطقه آسیا و در سطحی فراتر در کل نظام بی‌المللی به‌منظور برهم زدن نظم موردنظر آمریکا قلمداد می‌کنند. مقامات آمریکایی نیز در ابتدا اهمیت SCO را نادیده گرفتند ولی بعد از آنکه از بکستان در ۲۰۰۵ از آمریکا خواست تا پایگاه K2 را ترک کند توجه بیشتری را برای سیاستمداران کاخ سفید برانگیخت (صالحی کرتویجی، ۱۳۹۴:۱۴۲). کارشناسان بر این باورند، ایران برای افزایش و ارتقای جایگاه خود در منطقه و جهان، نیازمند مشارکت در ترتیبات منطقه‌ای از جمله عضویت در سازمان‌های همکاری منطقه‌ای است، در واقع یکی از مهم‌ترین بخش‌های فرصت‌ساز برای ایران در این سازمان، استفاده از توان لجستیکی کشور است. بر این اساس کریدورهای بین‌المللی و منطقه‌ای دارای ظرفیت‌های همکاری ایران با سازمان شانگهای عبارتند از: کریدور شمال - جنوب، کریدور تراسیکا، کریدور سه‌گانه آلتید، کریدور شرق-غرب، کریدور چابهار- زاهدان- مشهد (محور شرق)، کریدورهای حمل و نقلی سازمان همکاری‌های اقتصادی اکو، کمربند جاده ابریشم اقتصادی قرن ۲۱ و غیره (Donya-e-eqtasad, 1400).

جمع‌بندی

تأسیس سازمان‌های بین‌المللی در جامعه بین‌المللی معاصر واقعیت انکارناپذیری است. تشکیل سازمان‌های جدید اقدامی است که کشورهای متعددی برای ایجاد مکانیسم‌های جدیدی برای همگرایی با سایر کشورها در نظر می‌گیرند. در این میان سازمان همکاری شانگهای با اصول زیر بنایی خود که شامل توجه به هدف و اصول منشور ملل متحد، احترام کشورها به استقلال یکدیگر، عدم مداخله در امور داخلی یکدیگر و عدم بکار بردن زور یا تهدید و برابری همه اعضا تلاش داشته است تا در برابر ایجاد ساختارهای بین‌المللی که همسو با اهداف و منافع آمریکا شکل گرفته پا به عرصه بگذارد. شانگهای همکاری‌هایی را میان اعضای خود در سه زمینه سیاسی و امنیتی اقتصادی و بازرگانی و تجاری و همچنین در زمینه اجتماعی فراهم کرده است. در این میان حضور قدرت‌های بزرگی چون روسیه، چین که از لحاظ منابع متعدد و توان نظامی دارای جایگاه برجسته‌ای در جهان هستند منجر شده است تا شانگهای یک سازمان رقیب از دید محافل غربی نیز شناخته شود. باید در نظر گرفت شانگهای از نظر امنیتی اهدافی چون رویکرد ضد تروریستی ضد تجزیه‌طلبی و همچنین برگزاری رزمایش‌های مشترک را دنبال کرده است همچنین همکاری‌های تجاری و اقتصادی میان اعضا در جهت تقویت روابط و همچنین برای تأمین امنیت و ثبات در منطقه اتخاذ شده است. در این میان عضویت ایران در سازمان همکاری شانگهای می‌تواند بسیار مثمر ثمر باشد زیرا ایران از داشتن مزایایی همچون انرژی و موقعیت ژئوپلیتیک مناسب هم دارای مزایایی برای شانگهای است و هم اینکه می‌تواند از مزایای این همکاری استفاده کند. این مزایا هم به لحاظ ایدئولوژیکی و هم اقتصادی و امنیتی می‌تواند به نفع ایران باشد. از لحاظ ایدئولوژی رویکرد ضد آمریکایی و انتقاد از سیاست‌های یک‌جانبه‌گرایی این کشور در راستای همان نظر شانگهای است. در خصوص انرژی نیز ایران می‌تواند نقش برجسته‌ای را ایفا کند و از نظر اقتصادی نیز موقعیت ایران به رشد اقتصادی شانگهای کمک می‌کند.

منابع

- ابراهیمی، حبیب (۱۳۹۴)، دلایل همگرایی چین و روسیه از سال ۲۰۰۶ تا ۲۰۱۵ و پیامدهای آن، پایان‌نامه ارشد دانشگاه آزاد تهران مرکزی
- بزرگی، وحید؛ حسینی، میر عبدالله (۱۳۸۹)، سازمان همکاری شانگهای: تحولات گذشته و چشم‌انداز آینده، مطالعات اوراسیای مرکزی، مرکز مطالعات عالی بین‌المللی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، سال سوم، شماره ۷، پاییز و زمستان ۱۳۸۹، صص ۲۷-۱
- بیات، حمیدرضا (۱۳۹۴)، ایران و سازمان همکاری شانگهای (زمینه‌های همگرایی و واگرایی)، دانشگاه افسری امام علی (ع).
- حاجی یوسفی، آ، و الوند، م، (۱۳۸۷)، «ایران و سازمان همکاری‌های شانگهای: هم‌مونی و ضد هم‌مونی» پژوهش‌نامه علوم سیاسی، دوره ۳، شماره ۲، ۱۳۶۳-۱۹۴،
- شمسیان، حمید (۱۳۸۵)، «سازمان همکاری شانگهای و آینده ایران در آن»، مجله اطلاعات سیاسی، اقتصادی، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۴۸، ۲۵۷
- صالحی کرتویچی، مجتبی (۱۳۹۴)، تحول در راهبرد امنیتی آمریکا (بعد از ۲۰۰۱) در خاورمیانه و تأثیر آن بر رویکرد جمهوری اسلامی ایران به سازمان همکاری شانگهای، پایان‌نامه ارشد دانشگاه رازی
- ضیایی، محمدعلی (۱۳۹۴)، اهمیت و جایگاه گروه بریکس در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، پایان‌نامه ارشد دانشگاه تهران مرکزی
- عسگری، امیرعلی (۱۳۹۳)، جایگاه گروه "بریکس" در آینده نظام بین‌الملل، پایان‌نامه ارشد دانشگاه آزاد تهران مرکزی
- علی پور دون، فاطمه (۱۳۹۶)، تأثیر عضویت در پیمان شانگهای بر قدرت منطقه‌ای ایران، پایان‌نامه ارشد دانشگاه مازندران
- کوزه گر کالجی، ولی (۱۳۹۰)، "کوششی در جهت تبیین نظری سازمان همکاری شانگهای" پژوهش‌نامه سیاست خارجی، ۳۰، ۶۱-۹۰

کوشکی، م، و حسینی، س، (۱۳۹۶)، « فرصت‌ها و چالش‌های عضویت جمهوری اسلامی ایران در سازمان همکاری و شانگهای» سیاست - مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی. ۴۷(۳)، ۷۳۷-۷۵۲.

کیوان حسینی، سید اصغر(۱۳۷۸)، « نظریه رژیم‌های بین‌المللی امنیتی» «مجله اطلاعات سیاسی اقتصادی، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۳۸-۱۵۳.

مختاری، اسماعیل (۱۳۸۹)، اهداف و چالش‌های سازمان همکاری شانگهای، دانشنامه، دوره ۳، صص ۱۶۳-۱۵۱

مشیرزاده، حمیرا (۱۳۸۴)، تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، نشر سمت
نوری، ع، (۱۳۹۱)، جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه در سازمان همکاری شانگهای، ضرورت عمل‌گرایی در یک «اتحادیه سیاسی» فصلنامه علمی مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۱۷ (۷۵)، ۱۱۳-۱۳۸.

- AHMAD, I. (2022). Retrieved from Why the Shanghai Cooperation Organization matters: <https://www.arabnews.com/node/2147261>
- Anastasia Vishnevskaya-Mann(2018), Providing Security along the Silk Road: Bridging the Russian and Chinese Security Concerns in Central Asia, Dans L'Europe en Formation
- Byjus. (2022). Retrieved from The Shanghai Cooperation Organisation (SCO) [UPSC Notes for GS II]: <https://byjus.com/free-ias-prep/shanghai-cooperation-organisation-sco-upsc-notes/>
- Dppa. (2022). Retrieved from Shanghai Cooperation Organization: <https://dppa.un.org/en/shanghai-cooperation-organization>
- Donya-e-eqtesad (1400), چشم‌انداز الحاق به شانگهای، <https://donya-e-eqtesad.com/fa/tiny/news-3836105>
- Ispionline (2018), Security Challenges in the Shanghai Cooperation Organisation: Widening vs Deepening, <https://www.ispionline.it/en/pubblicazione/security-challenges-shanghai-cooperation-organisation-widening-vs-deepening-21831>
- SHOKRI, U. (2022). Retrieved from Iran and the Shanghai Cooperation Organization: <https://carnegieendowment.org/sada/88427>

Xue, Y., & Makengo, B. M. (2021). Twenty Years of the Shanghai Cooperation Organization: Achievements, Challenges and Prospects. *Open Journal of Social Sciences*, 9(10), 184-200.